

Орталық Азия және Жапония арасындағы қоршаған ортаны қорғау саласындағы ынтымақтастық

Байкушикова Гульнара

(әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы)

1. Кіріспе

Экологиялық мәселелер жалпы әлемдік көлемге ие болып жатқан жағдайда, Орталық Азияда кеңестік дәуірдің жоспарлы экономикасы шеңберінде ресурсты шығаратын өндірістер үлкен көлемде өндірістік қалдықтар шығарды, үлкен шығындарға алып келген ауыл шаруашылығы, су ресурстарын кең көлемде пайдалану, тыңайтқыштар және улы химикаттар, технология жағынан артта қалушылық және инфрақұрылымдардың ескіруі – осының барлығы қоршаған ортаға үлкен ауыртпашылық түсіретін тиімсіз экономикалық жүйені құрды. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Орталық Азия елдерінің алдында «өткеннің ауыр мұрасын» еңсеру, ұлттық экономика және өндірісті нарықтық экономиканы алға жылжыту арқылы дамыту, қоршаған ортаға кері әсерді қысқарту сияқты міндеттер тұрды. Қазіргі таңда тәуелсіздігіне қол жеткізгеніне 20 жыл өткеннен кейін Орталық Азия елдерінің орталық даму бағыттары әр түрлі, саяси және экономикалық салаларда да айтарлықтай алшақтық байқалады. Екінші жағынан экологиялық мәселелердің өздері шекаралардан өтіп, толығымен алғанда аймаққа кері әсерін тигізін отырғандықтан, аймақтық ынтымақтастықты алға жылжыту және үйлестіру аса маңызды болып отыр.

2. Әдістемесі

Зерттеліп отырған тақырыптың пәнаралық сипатына орай, бұл мақалада бірқатар жалпы ғылыми әдістердің қисындары, яғни тарихи-саяси сараптама, салыстырмалы талдау, статистикалық талдау, тақырыпқа сай нормативтік-құқықтық актілерді сараптау сияқты жалпы ғылыми әдістер пайдаланылды.

2.1 Орталық Азия аймағындағы жағдай

Орталық Азия – бұл үлкен алуан түрлі экожүйелерден тұратын тамаша табиғи кешен. Оларға биік Памир, Тянь-Шань және Алтай таулары жоталары, кең ауқымды шөлдер және далалар, ірі әрі ежелгі өзендер: Амудария, Сырдария, Ертіс, Орал және Іле, көптеген көлдер, олардың арасында әлемдегі тамаша әрі терең көлдердің бірі – Ыстыкөл жатады. Орталық Азияның экожүйелері ғаламдық экологиялық тепе-теңдікті және суайналымын қамтамасыз етуде маңызды рөлге ие ¹.

¹ Окружающая среда, вода и безопасность в Центральной Азии. - Алматы, 2003. – С. 6-9.

Бұл субаймақ табиғи және энергетикалық ресурстарға бай. Орталық Азияда біршама мұнайдың және газдың, көмірдің, темір және мыс рудаларының, фосфориттердің, уранның қорлары шоғырланған. Қазақстан өзінің бай көмірсутек және минералды ресурстарымен әйгілі. Түркіменстан әлемде ірі газ тасымалдаушылардың арасында үшінші орынға, Өзбекстан алтын өндіруде әлемде сегізінші орынға ие. Әлемдегі ауыз суының айтарлықтай қоры Қырғызстан мен Тәжікстанның таулы экожүйелерінде шоғырланған. Орталық Азияда қайта қалпына келетін энергия ресурстарының, гидро- және жел энергиясының айтарлықтай потенциалы бар.

Жылу мен күн энергиясының молшылығы, топырақтың құнарлығы жер иегруді дамытуға қолайлы жағдайлар туғызады. Тау өзендердің су ресурстары жерлерді суғару мен суландыруға пайдаланылады. Суармалы жерлердің кең ауқымды алқаптары Амударияның, Сырдарияның, Талас, Нарын, Іле, Шу өзендерінің орта ағыстарында және тау беткейлерінің тегістіктерінде орналасқан. Өзбекстан мақта өндіру бойынша әлемде төртінші орынға ие.

Алайда аймақтың ерекше белгісінің бірі оның экожүйесінің әлсіз сипатқа ие болуы болып отыр. Су, топырақ, ауа және энергия сияқты негізгі табиғи ресурстарға қауіпсіз түрде қол жеткізу мүмкіндігі шектелуі салдарынан шаруашылықтың өнімділігі азайып, экологиялық көші-қон туындап, қоршаған ортаның ластануы елдің энергетикалық және экономикалық қауіпсіздігіне елеулі нұқсан келтіріп, қоғамның дамуына кері әсер еткенде экологиялық тәуекелдер қауіпсіздік проблемаларына айналатындығы баршаға аян. Сондықтан қазіргі кезеңде Орталық Азия елдерінің барлығы шешуі қиын экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, геосаяси мәселелер күрмеуіне тап болуда. Аймақта әртүрлі сипаттағы экологиялық мәселелер орын алды. Олардың ішінен келесілерін айтуға болады: Арал теңізінің құрғауы (Қазақстан, Өзбекстан); Сарез көлінің (Тәжікстан) дамбысының бұзылу мүмкіндігі; бұрынғы ядролық және атомдық сынақтармен, қайта өңдеулер және қалдықтарымен байланысты мәселелер (Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан); су ресурстарын тиімсіз пайдалану және тиімсіз басқару; жасанды су қоймаларының және бөгеттердің, гидроэлектростанциялардың қоршаған ортаға әсері (Қырғызстан, Тәжікстан) және тағы басқа да мәселер.

Орталық Азия елдерінің экологиялық мәселелерін ұзақ мерзімге шешу тек ынтымақтасу және кеңесу негізінде жүзеге асырыла алатынын ескеру қажет. Қауіп-қатерлерді біржолата төмендету, тек аймақ ішінде және де аймақ шеңберінен тыс кең ауқымды ынтымақтасу арқылы ғана мүмкін, себебі жеке мемлекеттер қажетті ресурстарға ие емес. Қауіпті объектілердің жағдайының нашарлығы соншама, оларды экологиялық апатты аймақ санатына кіргізіп, аймақтың тұрақтылығы мен адамзат қауіпсіздігіне төніп тұрған қаупіне байланысты халықаралық қауымдастық тарапынан ерекше назарға ілініп отыр.

2.2 Орталық Азия және Жапония диалогы шеңберіндегі қоршаған ортаны қорғау мәселесі

Экологиялық мәселелерді шешуде ішкі ресурстардың тапшылығы экологиялық ынтымақтастыққа талпынысты сыртқы көмек арқылы ынталандырып отыру қажеттігін білдіреді. Орталық Азия елдерінің бірлескен іс-әрекеттері келісімге кепіл бола алатын халықаралық ұйымдар мен донорлардың қатысуы арқылы тиімді болар еді.

Сондай көмектің бірі Орталық Азия және Жапония диалогы шеңберінде жүріп жатыр. «Орталық Азия+Жапония» диалогы 2004 жылы Жапония үкіметі тарапынан ұсынылып, көпжақты диалог болып табылады. Оның 5тірегі бар: саяси диалог, аймақ іші ынтымақтастығы, бизнесті дамыту, интеллектуалды диалог, мәдени байланыстар және адами алмасу. Интеллектуалды диалог шеңберінде «Токио диалогы» жүзеге асырылуда, осы диалог шеңберінде Орталық Азия және Жапония арасындағы экологиялық ынтымақтастыққа, соның ішінде су-энергетикалық ресурстарды тиімді пайдалану және басқару, энергияны сақтау және энергияның балама көздерін дамытуға үлкен көңіл аударылуда. Үшінші Токио диалогының тақырыбы «Қоршаған ортаны қорғау» болды. Климаттың өзгеруі салдарынан болған жаһандық жылыну проблемасы Орталық Азия елдерінде де бүгінде үлкен қызығушылық тудыруда. Климаттың өзгеруі салдарынан аймақтың экологиялық жағдайына әсері туралы ақпаратпен мемлекетаралық алмасу жеткілікті деңгейде жүріп жатыр деуге қиын. Осыған орай Токио диалогы шеңберінде климаттың өзгеруі туралы, әр мемлекеттің осы саладағы саясаты, жинақталған тәжірибемен алмасу мәселелері кеңінен талқыланады.

Аталмыш диалог шеңберінде Жапония Орталық Азия аймағына 700 млн. долл. көлемінде әрекет ету кешенді бағдарламасын ұсынып отыр. Ерекше көңіл қоршаған ортаны қорғау, энергияны сақтау, балама энергетиканы дамыту сияқты салаларда ынтымақтастықты нығайтуға аса көңіл аударылды. Жапонияның Экологияны қорғау азаматтық Институты Арал теңізінің тартылған жағында орман отырғызумен бірнеше жылдар бойы айналысты. Қырғызстанда Жапонияның көмегімен техникалық ынтымақтастық шеңберінде биогаз технологияларын тарату жобасы жүзеге асырылды. Өзбекстанға Арал теңізінің флорасын қалпына келтіру үшін өтеусіз көмек шеңберінде кіші әлеуметтік жобаларға ауыл шаруашылығы техникасы ұсынылды, Тәжікстанға күн сәулелері таза энергияны енгізуге қаражат бөлінген. Семей ядролық полигоны аймағында азаматтық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге 2 млн. доллар қаражат бөліні. Бұл салада әрине Жапонияның әлем көшбасшысы екендігін мойындауымыз керек. Экономикалық және ғылыми-техникалық салада жетістіктерге қол жеткізген Жапония басқа өндірістік дамыған мемлекеттермен салыстырғанда қоршаған ортаға кері әсерді толығымен сезінді, яғни экономикасын қарқынды дамыту нәтижесінде қоршаған орта мәселесі екінші ретте қалды. Алайда экономика деңгейінің жоғары дамуын сақтау үдерісінде экологиялық мәселелерді дер кезінде

шеше алды. Жапония экологиялық реттеу мен экономикалық даму арасында қарама-қайшылықты шарасыз деп санамайды. Ол мемлекет тарыпанан белсенді түрде қаржыландырып отыратын «ғылым арқылы сақтау» эколого-технологиялық бағытты пайдаланады². Әлемдік қауымдастық Жапонияның осы саладағы саясатын жоғары бағалай отырып, оның энергияны сақтау технологияларын енгізудегі жетістіктерін пайдалануға талпынуда.

Орталық Азия және Жапония арасындағы экологиялық ынтымақтастық Азия-тынық мұхиты аймағының қоршаған ортаны қорғау мен даму бойынша министрлерінің конференциялары шеңберінде де жүзеге асып отыр. Бұл жоғары деңгейдегі кездесулер аймақтағы қоршаған орта жағдайы мен даму үдерісінің қарқындылығын бағалау үшін әр бес жыл сайын өткізіледі. Бұл әлемнің көптеген елдерінің экологиялық мәселелерін кешенді қарастырудағы маңызды шара болып табылады. 2010 жылы өткен осындай конференция нәтижесінде мақсаты Еуропа, Азия және Тынық мұхиты арасында серіктестікті құруға әрекет ету болып табылатын Қазақстан Республикасының «Жасыл көпір» бастамасының қолдау табуы жетістік болып отыр. Аймақ елдеріне жаңа жасыл технологияларды игеру және қоршаған орта үдерісін басқаруға көмек беру идеясын осы Жапония 2000 жылы Китаюсю бастамасы аясында ұсынған болатын. Сол кезден бергі ірі бастамалардың бірі Қазақстанның «Жасыл көпір» бастамасы болып отыр. Бастаманың түпкі негізінде табиғи ресурстарды тиімді пайдалану мәселелері, экожүйелік қызмет көрсетуге инвестицияларды тарту және «жасыл» бизнес пен технологияларды алға жылжыту жатыр. Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін құралдардың кең ауқымын пайдалану көзделуде, соның ішінде саясатты құру бойынша диалогтар, саяси бағыт пен даму стратегияларын айқындайтын лауазымды тұлғалар үшін әлеуетті арттыру, экожүйелерді сақтау және «жасыл» инвестицияларды тарту мақсатында еуропалық, азиялық және тынық мұхиты аймақтары арасында технологиялармен алмасу тетіктерін құру және нығайту болып отыр³.

Жалпылай алсақ, Орталық Азиядағы табиғи ресурстарды бақылау және аймақтық ынтымақтастық мықты институттарға, сонымен қатар саяси билік және азаматтық қоғамның саяси ынталануы мен қызығушылығына мұқтаж болып отыр. Аймақтық институционалдық әл-ауқаттың дамуы үшін сыртқы көмек саяси қызығушылық, ноу-хау және қаржылық ресурстармен қамтамасыз етілу қажет. Аймақтағы бірқатар жобаларды инвестициялау халықаралық даму агенттіктерінің көмегін тартуға және аймақтық ынтымақтастықты нығайтуға мүмкіндік береді. Аймақтық ынтымақтастыққа өзара сенімділік және алдыңғы ынтымақтастықтың жемісті тәжірибесі бар кезде ғана қол жеткізуге болады. Сондай

² Морозова В.Н. Мировая экологическая политика и международное экологическое сотрудничество. Воронежский Государственный Университет.-2007.- С.74-76

³ Инициатива Астаны «Зеленый мост»: Партнерство стран Европы, Азии и Тихого океана по реализации «зеленого» роста // http://www.unescap.org/esd/mced6/documents/Documents/Russian/MCED6_13R_AGBI.pdf

ынтымақтастық Орталық Азия және Жапония диалогы шеңберінде жүзеге асып, Жапония осы аймақта өз ұстанымдарын нығайта алды. Алайда диалог үлгісі Токио үшін табиғи ресурстарға қол жеткізу сияқты маңызды мәселелерді талқылауда бұрынғысына ерекше орынды алатын екі жақты өзара әрекеттестіктерді алмастырмайды деп айтуға болады.

3. Қорытынды

Жапонияның Орталық Азиямен қатынасын саралайтын болсақ, «жұмсақ күш» стратегиясын жүзеге асыру мысалы ретінде қарастыруға болады. Токионың әлеуметтік-экологиялық және гуманитарлық проблемаларға көңіл аударуы, оларды шешу үшін өзінің күшті қаржылық мүмкіндіктерін жұмылдыруы, сонымен қатар ішкі саясатқа араласпауы әрине аймақ елдеріне ұнайды. Осындай өзара әрекеттесудің көпжақты құрылымын құру идеясы Жапонияның Орталық Азиядағы беделін сапалы түрде өзгертуге бағытталды, сондықтан осы көпжақты құрылым аймақта өз стратегиясын жүзеге асыруда маңызды рөл атқаруда.

Сілтемелер:

1. Окружающая среда, вода и безопасность в Центральной Азии. - Алматы, 2003. – С. 6-9.
2. Морозова В.Н. Мировая экологическая политика и международное экологическое сотрудничество. Воронежский Государственный Университет.-2007.- С.74-76
3. Инициатива Астаны «Зеленый мост»: Партнерство стран Европы, Азии и Тихого океана по реализации «зеленого» роста // http://www.unescap.org/esd/mced6/documents/Documents/Russian/MCED6_13R_AGBI.pdf

(Байкушикова Гульнара / gulnara.baikushikova@gmail.com)